

## ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО І СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

**Полонська Тамара Костянтинівна,**

канд. пед. наук, ст. наук. співр., пров. наук. співр.

Інститут педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

**Вступ.** Останнім часом проблема формування та розвитку критичного і системного мислення учнів загальної середньої освіти (ЗЗСО) опинилася в центрі уваги вітчизняних науковців і практиків як один із пріоритетних напрямів сучасного вітчизняного освітнього процесу. Проблема актуалізувалася у зв'язку з проведенням реформи Нової української школи. На необхідність розвитку *критичного і системного мислення* як наскрізного вміння, що розвивається засобами усіх предметів і є підґрунтям для формування ключових компетентностей учнів, звернено увагу в Концепції Нової української школи (2016 р.), Державному стандарті початкової освіти (2018 р.), Державному стандарті базової середньої освіти (2020 р.).

**Мета роботи:** проаналізувати проблему критичного і системного мислення учнів ЗЗСО в освітньому процесі; визначити спільні та відмінні ознаки зазначених видів мислення; запропонувати дійові шляхи формування критичного і системного мислення учнів гімназії у процесі оволодіння ними іноземною мовою.

**Матеріали і методи дослідження:** вивчення та критичний аналіз наукових джерел і нормативних документів про освіту щодо формування та розвитку критичного і системного мислення учнів ЗЗСО; узагальнення та інтерпретація отриманих даних.

**Результати та обговорення.** Як засвідчив аналіз наукової педагогічної літератури, і теоретики, і практики основну увагу приділяють питанням формуванню й розвитку критичного мислення учнів. Зокрема, вітчизняні дослідники (О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно та ін.) присвятили низку праць

різними проблемами критичного мислення учнів, у тому числі і в процесі навчання іноземної мови (А. Гембарук, І. Ільчук, Т. Полонська). Що стосується системного мислення учнів, то в Україні є окремі розробки авторів (С. Глубенок, І. Д'яченко, В. Єрьоменко, О. Слободяник, О. Яковенко та ін.), які переважно стосуються предметів природничо-математичного циклу.

В оновлених навчальних програмах з іноземних мов для 5–9 класів ЗЗСО (2019 р.), як і в попередніх, наголошено лише на одному вмінні учнів, а саме: «**критично** оцінювати інформацію та використовувати її для різних потреб». Ця ідея проходить через усі окреслені в програмі предметні та ключові компетентності, якими мають оволодіти учні після закінчення адаптаційного циклу (5–6 класи) і циклу базового предметного навчання (7–9 класи) [2, с. 4].

Під *критичним мисленням* ми розуміємо здатність особистості до самостійного оцінювання дійсності, інформації, знань, думок і тверджень інших людей, вміння знаходити ефективні рішення певних ситуацій. Тому основна ідея застосування технології критичного мислення у ЗЗСО полягає у створенні такої атмосфери, за якої учні спільно з учителем, свідомо розмірковують над процесом навчання, відстежують, підтверджують, спростовують чи розширюють знання, нові ідеї, почуття чи думки про світ.

Державний стандарт базової середньої освіти акцентує увагу на необхідності розвитку *критичного і системного мислити*, «що виявляється у визначенні характерних ознак явищ, подій, ідей, їх взаємозв'язків, вмінні аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, зважати на протилежні думки та контраргументи, розрізняти факти, їх інтерпретації, розпізнавати спроби маніпулювання даними, використовуючи різноманітні ресурси і способи оцінювання якості доказів, надійності джерел і достовірності інформації» [1, с. 5].

У новій модельній навчальній програмі з іноземної мови для 5–9 класів ЗЗСО (2021 р.) також йдеться про *критичне й системне мислення*, що означає, що учні мають оволодіти такими вміннями, як: а) розуміє та аналізує зв'язки між ідеями; б) оцінює ідеї, аргументи та варіанти. Значення цих умінь

розкривається за допомогою комплексу мисленнєвих операцій – дескрипторів: визначати, ідентифікувати, порівнювати, аналізувати, вивчати, добирати, ставити запитання, урахувувати, інтерпретувати, оцінювати тощо [4, с. 10].

Зважаючи на те, що термін «критичне мислення» став уже звичним для науковців і педагогів, а поняття «системне мислення» увійшло в наше життя порівняно недавно, останнє, на нашу думку, потребує додаткового пояснення. Для початку визначимося з терміном «система».

Система – це сукупність організованих, упорядкованих елементів, пов'язаних між собою і спрямованих на досягнення єдиної мети. Зокрема, у методиці навчання іноземних мов термін «система» застосовується давно. Йдеться про систему навчання мови, систему вправ, систему уроків тощо. Системний підхід виступає за розгляд проблеми загалом, підкреслюючи взаємозв'язки між її компонентами, а не самі компоненти, всупереч традиційному підходу, що ґрунтується на аналізові її окремих частин.

Принцип системності є одним із основних дидактичних принципів навчання. Основне його застосування реалізується як у побудові змісту навчання, так і в освітньому процесі. Застосування системного підходу сприяє вирішенню двох основних завдань: 1) дати кожному учневі знання, які достовірно відображають у його свідомості об'єктивно існуючий світ як систему; 2) організувати знання в певному порядку і в такий спосіб, щоб вони були взаємопов'язані своїми компонентами і становили деяку цілісність.

Оскільки будь-яка система передбачає існування в часі – у сьогоденні, минулому й майбутньому, тому системне мислення дає можливість простежити процес розвитку того чи іншого об'єкта. Отже, перед учителем постає завдання не лише дати учням певні знання, а й розвивати їхній інтелектуальний потенціал, здатність до навчання та самоосвіти, уміння знаходити необхідну інформацію, ефективно її опрацьовувати та застосовувати у практичній діяльності. Тому формування системного стилю мислення в учнів є невід'ємним складником сучасного освітнього процесу.

Як показав аналіз наукових джерел, передусім зарубіжних, однозначного

визначення поняття «системне мислення» немає.

Автором цього терміна є американський фахівець у галузі системного мислення Баррі М. Річмонд (Barry Richmond), який визначив системне мислення (systems thinking) як «мистецтво та наука робити достовірні висновки про поведінку шляхом розвитку більш глибокого розуміння базової структури» [7, с. 6]. Він також послуговувався таким терміном, як «лісове мислення» (forest thinking), тобто потрібно навчати бачити ліс крізь дерева, а не лише одні дерева; практикуватися зосереджуватися на подібності, а не на відмінностях.

На думку іншого американського вченого Дж. О'Коннора (Joseph O'Connor), системне мислення – це «вміння бачити глибинні зв'язки між окремими і зовні незалежними ситуаціями. Розпізнаючи зв'язки між подіями, ви зможете краще розуміти і впливати на них» [3, с. 9].

Професори Технологічного інституту Стівенса (Нью-Йорк, США) Росс Д. Арнольд і Джон П. Вейд (Ross D. Arnold & Jon P. Wade) проаналізували вісім визначень системного мислення різних авторів і запропонували свій варіант: «Системне мислення – це набір синергетичних аналітичних навичок, які використовуються для вдосконалення здатності ідентифікувати та розуміти системи, прогнозувати їх поведінку та розробляти їх модифікації з метою досягнення бажаних ефектів. Ці навички працюють разом як система» [8, с. 675].

На основі поданих вище та інших проаналізованих нами дефініцій можна зробити висновок, що *системне мислення* – це тип мислення, який характеризує здатність людини цілісно сприймати об'єкти, предмети та явища і розуміти зв'язки між ними. Тобто, об'єкти/предмети/явища потрібно розглядати як модель певної системи.

Критичне і системне мислення є формами логічного мислення. З одного боку, критичне мислення досліджує думки, інформацію чи переконання, щоб оцінити їх якість і логіку. З іншого боку, системне мислення розглядає відносини між системами (наприклад, освітою, економікою, довкіллям тощо) та їх вплив один на одного. Якщо критичне мислення може застосовуватися до будь-якої концепції, ідеї, переконання чи інформації, то системне мислення –

лише до системи. Тобто, люди, які мислять критично, досліджують частину чи всі думки, ідеї чи дані, щоб зробити свої висновки. У той же час ті, хто думає системно, бачать усю картину проблеми (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Ознаки критичного і системного мислення**

<i>Критичне мислення</i>	<i>Системне мислення</i>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Здатність аргументувати рішення, що приймаються.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Уміння моделювати ситуацію і виявляти в ній наявні закономірності.</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Здатність до критичного самоаналізу – рефлексії.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Здатність до цілісного сприйняття світу.</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Уміння аналізувати інформацію, що надходить, і логічно її осмислювати.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Уміння розглядати об’єкт як цілісне утворення з метою дослідження його елементів як системи.’</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Уміння здійснювати пошук альтернативних рішень, ґрунтуючись на отриманій інформації та передбачаючи результати прийнятих людиною рішень, як на об’єкт, так і на сам суб’єкт завдання, що вирішується.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Здатність застосування системного підходу для вирішення практичних завдань.</li> </ul>

Обидва види мислення є взаємопов’язаними і доповнюють один одного: критичне мислення забезпечує логічну підтримку системних проблем, а системне мислення дає цілісні картини, які добре поєднуються з проблемами критичного мислення.

Вивчення іноземної мови у ЗЗСО, у тому числі в гімназіях, дозволяє успішно використовувати прийоми розвитку системного мислення. Для цієї мети ефективними є завдання, що розвивають лексичні та комунікативні навички, уміння працювати в команді, проєктне навчання, ігрові технології, творчі завдання, інноваційні методи тощо.

Одним із критеріїв розвитку системного мислення на уроках іноземної мови у гімназії виступає вміння формулювати і ставити запитання з теми/проблеми, що обговорюється, тому особливу увагу вчителю потрібно звернути на спеціальні питання. Зокрема, на уроках англійської мови такими є *Wh-questions*, що передбачають не просте підтвердження або заперечення

думки, висловленої в запитанні («так» або «ні»), а одержання додаткової конкретної інформації, з'ясування певного факту або обставини. Спеціальні запитання завжди починаються з питального слова або групи слів (what, who, which, why, when, where, how, how much, how long), що вказує на те, яка саме інформація необхідна. Наприклад, Where do you like to swim? When they will be ready? (Ставлячи такі запитання, ми дізнаємося конкретну інформацію).

Що стосується методів розвитку критичного мислення учнів гімназії, то вони досить повно висвітлені в наших публікаціях [5; 6]. Серед ефективних і популярних серед учителів іноземних мов інноваційних методів нами виділено й описано такі: «Ментальна карта», «Синквейн», «Кластер», «Шість капелюхів», «Зигзаг», «ІНСЕРТ», «Карусель», «Ромашка Блума», «Прогнозування за ілюстрацією», «Асоціація», «Мозковий штурм», «Товсті/тонкі питання», «Дерево припущень», «Вибір афоризму» тощо. На наш погляд, ці методи є також актуальними і доцільними для розвитку системного мислення учнів.

**Висновки.** У професійному та повсякденному житті критичне і системне мислення допомагає грамотно працювати з великим обсягом інформації, глибоко опрацьовувати питання; шукати нові шляхи розв'язання проблеми, розглядаючи її загалом і підкреслюючи взаємозв'язки між її компонентами, а не самі компоненти. Розвиток критичного і системного мислення учнів ЗЗСО є, безсумнівно, одним із найважливіших завдань сучасної вітчизняної освіти. Це багатоаспектний і тривалий процес упродовж усього життя, а розпочинати його необхідно ще з початкової школи.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової середньої освіти затверджено : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>

2. Іноземні мови. 5–9 класи : навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2017/2018 році / уклад.

М. Н. Шопулко. Харків : Ранок, 2017. 144 с.

3. О'Коннор Дж., Макдермотт І. Системне мислення. Пошук неординарних творчих рішень / пер. з англ. Н. Сисюк. Київ : Наш формат. 2018. 240 с.

4. Модельна навчальна програма «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Редько В. Г., Шаленко О. П., Сотникова С. І., Коваленко О. Я., Коропецька І. Б., Якоб О. М., Самойлюкевич І. В., Добра О. М., Кіор Т. М.) : Наказ МОН України від 12.07.2021 № 795. 42 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf>

5. Полонська Т. К. Критичне мислення як технологія компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 5–6 класів гімназії. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 1. С. 70–79.

6. Полонська Т. К. *Розвиток критичного мислення учнів 5 – 6 класів гімназії у процесі навчання іноземної мови. Іноземні мови в школах України. 2022. № 1 (113). С. 10–13.*

7. Richmond, B. Systems Dynamics/Systems Thinking: Let's Just Get On With It. In: The 12th International Conference of the Systems Dynamics Society. Stirling, Scotland, 1994. Pp. 1–25. URL: <https://iseesystems.com/resources/articles/download/lets-just-get-on-with-it.pdf>

8. Ross D. Arnold & Jon P. Wade. A Definition of Systems Thinking: A System Approach. *Procedia Computer Science*. 2015. No 44. Pp. 669–678. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050915002860>